

GHEORGHE POPA, LILIA TRINCA

Universitatea de Stat
„Alecu Russo” din Bălți

**UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND
CONCEPTUL DE *DICȚIONAR*
*ASOCIATIV AL LIMBII ROMÂNE***

Abstract. It is commonly believed that any word is presented in isolation only in the lexicographical corpus of a work (i.e. in language), but in fact (i.e. in speech) the word aims to establish „kinship” links with various words which belong either to the same field (semantic, derivational, associative, etc.) or to different fields. The present article focuses on the possibility and the need to compile a dictionary based on association, i.e. similarity that refers to the appearance of a similar (verbalized) representation under the influence of the other (also verbalized) representation.

Keywords: analogy, association, associative field, semantic field, reaction word, stimulus word, representation, associative network.

1. E o axiomă că procesul de comunicare interumană e posibil datorită cuvântului. În realitate însă, vorbim nu cu ajutorul unor cuvinte aparte, ci prin unități comunicative, superioare cuvântului – propoziții, fraze etc. Fiind, din perspectiva statică, unitatea de bază a limbii, cuvântul, în desfășurarea raportului lume-gândire-limbă, denumește și semnifică ceva în mod izolat și pasiv. Altfel zis, cuvântul devine element activ, în procesul de comunicare umană, numai prin dezvoltarea unei structuri sintactice. Din perspectiva dinamică, unitatea de bază a limbii în acțiune (a vorbirii, în accepția lui F. de Saussure) este enunțul (unitate lingvală a comunicării, unitate discursivă): întemeindu-se pe caracterul denominativ și semnificativ al cuvintelor, precum și pe sensurile ce derivă din organizarea lor sintagmatică, enunțul *comunică* (cf. [Irimia, 327]). „De regulă, nu vorbim prin semne izolate, scria F. de Saussure, ci prin grupuri de semne, prin mase organizate ce sunt ele însele semne” [Saussure, 139]. Iar acest proces – de îmbinare a „semnelor izolate” în „grupuri de semne” – se desfășoară, de obicei, fără mari dificultăți, întrucât „cuvântul nu vine niciodată izolat în minte, ci întotdeauna însoțit de un bogat cortegiu de neamuri” [Philippide 1894: 88].

2. Menționăm, totodată, că în procesul concret de comunicare umană unele unități lexicale care, la nivelul limbii, se pot prezenta ca fiind incompatibile sub aspectul semanticii lor, pot deveni tolerabile sau, în general, normative la nivelul vorbirii. Se știe doar că limba, care „există numai în vorbire, ca dimensiune a vorbirii”, este totdeauna „un sistem deschis spre viitor, un sistem de posibilități, în parte realizate și în parte realizabile” [Coșeriu 1996: 139].

2.1. În această ordine de idei, ar trebui să amintim încă de un precept coșerian ce se referă la sus-numita dimensiune viitoare a oricărei limbi. Limba română, de exemplu,

„este nu doar ce s-a spus până acum, ci tot ce s-a spus în egală măsură cu ce se poate spune de acum încolo (s. n. – Gh. P., L.T.)” [Coșeriu 1994: 26]. Lucrurile se limpezesc în acest sens, dacă ne gândim la faptul că limba, pe de o parte, este supusă permanent, în funcție de o diversitate de factori, unor presiuni insistente și plurivalente, iar, pe de altă parte, și ea, la rândul ei, exercită neconținut influență asupra vorbitorilor ei, prin cuvintele și sensurile nou apărute, prin relațiile mobile de sens dintre cuvinte, prin noile raporturi ce se stabilesc între limbă și mediul extralingval etc. Așadar, trebuie să luăm în calcul faptul că un cuvânt se prezintă ca un „sihastru”, un „venetic” doar în corpusul unei lucrări lexicografice (adică în limbă), dar în realitate (adică în vorbire) el tinde pe toate căile să stabilească legături de „rudenie” (de „sânge”, prin „alianță”, prin „adopte”) cu cele mai diverse cuvinte, fie că acestea fac parte din același câmp – semantic, derivațional, asociativ etc., fie că fac parte din câmpuri diferite. Lucru lesne de înțeles, dacă ne gândim la faptul că limba, în virtutea tendinței ei firești de a fi o „oglină a realității”, nu poate reflecta denaturat continuumul realității înconjurătoare: absența discontinuității lumii justifică și determină, indiscutabil, continuitatea sau interferența, sau suprapunerea unităților lexicale.

2.2. Referitor la posibilitățile combinatorii ale cuvintelor, trebuie să menționăm că, grație „sociabilității”, „generozității” lor, cuvintele nu sunt scutite de riscul – ca, de altfel, cum se întâmplă și în viața de toate zilele – de a greși cu „rudele”. De acest detaliu trebuie să se țină cont, mai ales, în cazul limbii române care este „plină de sensuri și subînțelesuri, savuroasă și jucăușă, profundă și gravă, vie și umăr la umăr cu viața de zi cu zi, dar și prietenoasă cu surorile ei de pe alte țărâmurii. Pe scurt, o limbă cum nu sunt în lume” [Dumitrescu, 5]. Or tocmai aceste trăsături ale limbii române le oferă vorbitorilor ei posibilități multiple de a recurge la varii combinații ale cuvintelor în procesul de comunicare interumană. Firește, orice vorbitor poate beneficia dezinteresat de acest lux, dar, totodată, nu trebuie să ne scape din vedere că aceste posibilități trebuie exploatate cu prudență și cumpătate, întrucât – ca să ne referim doar la o singură „ispită” – „bombardamentul zilnic din presă, radio și televiziune cu fel de fel de arme lingvistice moderne, i-a făcut pe mulți să capituleze în fața acestei ofensive și să treacă de partea dușmanului. Așa încât astăzi, puțini sunt cei care încearcă să reziste acestui asalt” [*ibidem*]. Într-un cuvânt, pericolul unui „asalt” al combinațiilor arbitrare, bizare, alogice, stridente etc. nu trebuie exclus.

3. Din cele expuse până aici, se conturează limpede necesitatea elaborării unei lucrări lexicografice ce ar include îmbinările de cuvinte cele mai frecvente în uzul vorbitorilor. Un eventual *Dicționar asociativ al limbii române* (în continuare – *DALR*) ar reprezenta limba română într-o formă oarecum neobișnuită, întrucât ea va fi prezentată nu ca un text finit, ci ca o asociere de cuvinte sau grupuri de cuvinte care, la rândul lor, pot servi drept material de construcție pentru unitățile comunicative. De exemplu, reacțiile la cuvântul-stimul *student* ar putea fi *harnic*, *a citi*, *sesiune*, *bursă* etc. Dacă aceste cuvinte ar fi analizate sub forma lor de cuvinte-titlu (așa cum sunt prezentate în dicționarele clasice), ele ar putea fi interpretate doar ca niște semne virtuale și numai în cadrul unităților comunicative ele funcționează ca semne reale, întrucât sunt apte să comunice o informație:

Studentul harnic citește mult în sesiune pentru a avea bursă. Așadar, DALR înregistrează tocmai cuvintele-reacții, adică perechile de cuvinte ușor reproductibile, obținute în baza testării vorbitorilor.

3.1. Îmbinările de cuvinte din *DALR* sunt nu numai ușor reproductibile, dar și ușor comprehensibile. Pornind de la ideea că vorbitorii cunosc sensurile cuvintelor utilizate, trebuie să admitem că orice combinație individuală de cuvinte a emițătorului este, de regulă, comprehensibilă interlocutorului (spunem „de regulă”, deoarece, așa cum am remarcat deja, nu sunt excluse și combinații care pot fi construite – din știință sau din neștiință – artificial, bizar etc.). Inteligibilitatea lor se explică prin două motive care, de altfel, nu pot fi separate.

3.1.1. Primul: emițătorul – admitem că e vorbitor de limba română – vorbește *la fel ca celălalt*, adică ca și interlocutorul (care, de asemenea, e vorbitor de limbă română). Altfel zis, ambii participanți în procesul de comunicare au aceeași percepție adverbială a limbii utilizate, adică vorbesc *românește*¹. „Limba, menționa E. Coșeriu, este faptul de a vorbi *la fel ca ceilalți*, cel mai bine zis este tocmai acest *la fel ca*, fiind întotdeauna de un *la fel ca* istoricește determinat și determinabil.

Într-un fel oarecum paradoxal, s-ar putea spune că, din punct de vedere conceptual, limba este un adverb substantivat, latinescul *latine* [*loqui*] transformat în *lingua latina*, după cum [faptul de a merge] *repede* poate fi transformat în *repeziciune* [a mersului]” [Coșeriu 1997: 44].

3.1.2. Al doilea motiv: transparența semantică a eventualelor combinații este determinată de faptul că aceste combinații (conform, de asemenea, viziunii lingvistice a lui E. Coșeriu) există atât în mod concret, adică sub formă de combinații reale, cât și în mod virtual, adică sub formă de combinații potențiale (în conștiința vorbitorilor): combinația din conștiința emițătorului există și în conștiința receptorului. Mai mult decât atât: în conștiința receptorului există nu pur și simplu semnificatele („lucrurile” desemnate) respective, ci anume și nuanțele *asociate* acestor semnificate pe care le actualizează emițătorul. Astfel, dacă cineva utilizează îmbinarea *șoimul Patriei* cu sensul de „octombrel” (de pe timpul regimului comunist), apoi această valoare a îmbinării respective există și în conștiința celui care citește sau ascultă. Prin aceasta se manifestă „una din puținele trăsături efectiv universale ale limbajului” – alteritatea. „Acest «a-fi-cu-altul» – faptul de a se recunoaște pe sine în alții, faptul de a recunoaște în «tu» pe alt «eu» –, menționează E. Coșeriu, este tocmai ceea ce se numește dimensiune «socială» (sau «politico-socială») a omului și coincide cu intersubiectivitatea originară a conștiinței cu faptul că conștiința umană este conștiință deschisă spre alte conștiințe cu care stabilește comunicarea, adică le recunoaște acestora aceleași calități de a simți, a gândi, a judeca, a semnifica și a interpreta” [Coșeriu 2002: 26-27].

¹ Apropo, datorită acestei percepții adverbiale, un nativ de limba română va spune că interlocutorul său vorbește *românește*, chiar și în situația când anevoios deslușește sensul cuvintelor, sau *franțuzește*, chiar și în situația când e „familiarizat” superficial cu limba franceză.

3.2. Indiscutabil că fiecare dintre perechile de cuvinte (stimul-reacție) incluse în *DALR* nu reprezintă o propoziție completă, ci doar o componentă necesară a acesteia, adică o parte a unității comunicative, care abia urmează să capete o formă desăvârșită. Astfel, *DALR* reprezintă nu vorbirea, ci limba în stadiul de a deveni vorbire; un dicționar de acest gen relevă atât modul de „depozitare” a limbii în memoria social-istorică a vorbitorului de limba română, cât și nivelul competenței lui lingvare.

4. După cum se știe, limba poate fi caracterizată din diferite puncte de vedere (social, fiziologic, semiotic, culturologic, filozofic, logic etc.), dar, în principiu, ea include patru componente distincte: fizică, întrucât limba se manifestă sub formă sonoră și/sau grafică; biologică, întrucât limba e legată de anumite organe care participă în activitatea de vorbire; psihică, întrucât limba – sub forma ei de sistem – se păstrează în psihicul uman și, grație acestui fapt, ea asigură activitatea de vorbire a emițătorului și a ascultătorului; culturală, întrucât limba, după convingerea lui E. Coșeriu, este „pe de o parte, baza culturii, a întregii culturi și, pe de altă parte, [...] o formă a culturii” [*ibidem*, 102].

4.1. Cu referire la ultima componentă, trebuie să menționăm că limbajul este o „activitate creatoare, deci avem această dimensiune universală a creativității și, în această dimensiune a creativității, limbajul, chiar și într-o singură limbă, prezintă o varietate în fond nelimitată” [Coșeriu 1996: 38]. În acest context, trebuie să se rețină că și „cultura este, fără îndoială, creativitate obiectivată, însă, în același timp, este obiectivarea creativității omului istoric, ceea ce înseamnă că se face într-o anumită comunitate și într-o epocă determinată de o situație determinată” [*ibidem*, 178]. Pornind de la aceste premise, lesne se poate deduce de ce „cultura nu poate fi națională și nu trebuie să fie națională ca o biect” [*ibidem*, 176].

4.2. Firește, ponderea ierarhică a componentelor limbii e în funcție de viziunea metodologică și epistemologică a cercetătorului, de orientarea științifică a curentului lingvistic, de obiectivele școlii respective etc., dar nimeni nu se va încumeta să conteste poziția dominantă și privilegiată a laturii culturale a limbii în ierarhia aspectelor enumerate. Din aceste considerente, lingvistica își revendică, legitim, dreptul de a fi considerată o știință culturologică: etica, arta, metodologia, sapientologia (sapiență „știință”) ș.a. fiindu-i „rude” mai apropiate, iar filozofia, psihologia, biologia, logica ș.a. – „rude” mai îndepărtate.

4.2.1. Locul dominant și privilegiat al laturii culturale a limbii e determinat de faptul că semnele lingvare sunt un produs firesc al culturii, o creație a activității culturologice a omului. Indiscutabil că motivele și tehnologia de creare a multitudinii de produse culturale e diferită, dar un lucru e cert: începând cu arcul și cu primele obiecte cioplite și terminând cu nava cosmică sau calculatorul – totul este un rezultat al manifestării unui și aceluiași tip de activitate umană și anume al celui de activitate creativ-culturală, grație căreia strămoșii noștri au pășit pe calea „omenizării” (personificării).

4.2.2. Ideea ce trebuie reiterată în legătură cu problematica în discuție se referă la faptul că sistemul de semne lingvare, în raport cu alte produse culturale, se detașează categoric de alte sisteme în ceea ce ține de complexitatea, importanța, implicația lor etc. Anume limba este condiția esențială și mijlocul principal, care asigură și facilitează

ca cultura, după părerea specialiștilor, să-și îndeplinească, fără dificultăți, funcțiile ei de bază: a) de cunoaștere și de transformare a realității înconjurătoare; b) de comunicare a informațiilor social importante; c) de modelare lingvală (prin semne) a tabloului lumii; d) de cumulare, adică de colectare și de stocare a informațiilor; f) de direcționare, adică de influențare; g) de adaptare, adică de asigurare a armoniei dintre „Eu-l colectiv” (comunitatea etnolingvală) și ambianța înconjurătoare [Алефиренко, 270].

4.3. Examinarea raportului limbă-cultură presupune elucidarea noțiunii de *cultură*. Pentru E. Coșeriu, cultura „este obiectivarea istorică a spiritului în forme care durează, în forme care devin tradiții, devin forme istorice care descriu lumea proprie a omului, universul propriu al omului. Și ce numim spirit, adică ceea ce se obiectivează în istorie sub formă de cultură? Este activitatea creatoare, este creativitatea însăși, nu ceva care creează, ci activitatea creatoare ca atare, *enérgeia*, acea activitate care este anterioară conceptual oricărei tehnici învățate sau experimentate. Iar omul creează cultura, este creator, este dotat cu energia, în măsura în care trece dincolo de ceea ce a învățat, de ceea ce a câștigat prin experiență, prin cele două izvoare ale învățării, anume prin studiu și prin experiență, prin *mathesis* și prin *empeiria*. Aceste forme de activitate [...] sunt limbajul, arta, religia și mitul, știința și filozofia. Această sumă de forme este ceea ce numim cultură, în măsura în care aceste forme sunt realizate în istorie, ca produse ale activității creatoare a omului” [Coșeriu 1994: 173].

În acest sens, cultura se prezintă drept mijlocul prin care o etnie se adaptează la lumea reală. Ea mediază raportul dintre om și lume, constituindu-se similar unui sistem de coordonate, în care purtătorii culturii există și acționează. Fiecare reprezentant al unei culturi poartă în conștiința sa fragmente ale tabloului comun, având, în același timp, sentimentul clar al existenței tabloului integral din care cunoaște doar părți. În procesul de evoluție a etniei, unele aspecte ale tabloului lumii se pot modifica, dar, în schimb, rămân intacte elementele structurale fundamentale ale inconștientului etnic colectiv, prin a cărui prismă omul receptează lumea (pentru alte detalii, a se vedea și [Цивьян]).

5. Având ca punct de reper asociația, un *DALR* include cuvinte-stimuli și cuvinte-reacții, care readuc în conștiința vorbitorului realitățile ce au acționat anterior asupra simțurilor lui. Sursa imaginii acestor realități o constituie informațiile furnizate de senzații și percepții, iar baza ei obiectivă este capacitatea mnezică a creierului. Imaginea obiectului perceput nu dispare imediat după încetarea acțiunii lui asupra analizatorului respectiv (organul auditiv, vizual, tactil etc.) – acesta, având rolul de a recepționa, conduce și transformă în senzații specifice excitațiile provocate de mediul extern sau intern. Imaginea continuă să persiste încă un anumit interval de timp, pe baza fenomenului de postefect, apoi părăsește scena conștiinței, trecând în stare latentă și întipăririndu-se în mecanismele memorative. În aceste „mecanisme”, informația extrasă și reținută este supusă unor operații specifice (de analiză, comparare, selectare și combinare), obținându-se, în final, o imagine mentală nouă, de rang cognitiv superior, pe care o numim *reprezentare*. Așadar, *reprezentarea* trebuie înțeleasă atât ca un proces mental intern de prelucrare a informațiilor furnizate de imaginile primare (senzațiile și percepțiile), cât și ca o imagine mentală secundară a realităților percepute anterior. Pornind de la aceste două aspecte, putem defini *reprezentarea* ca un proces psihic de reflectare mijlocită, selectivă și schematică a proprietăților

concrete, mai mult sau mai puțin semnificative, ale realiiilor date în experiența senzorială anterioară a subiectului (cf. [Neculau, p. 17]). Unele reprezentări sunt înțelese drept înlocuitori de stimuli, care produc o experiență similară cu aceea pe care ar fi produs-o lumea naturală. Mai mult, reprezentările înseamnă – nici mai mult, nici mai puțin – un tip de realitate, deoarece nici o minte nu e liberă de influența unei condiționări anterioare, impuse de reprezentări, limbaj și cultură. Or dacă gândim prin limbă, firește, gândim prin gurile noastre [Neculau, 25], adică ne structurăm gândurile în conformitate cu sistemul condiționat atât de reprezentări, cât și de cultură.

5.1. Prima formă prin care se manifestă și funcționează reprezentarea este schema realiei permanente, ce se manifestă comportamental prin căutarea de către vorbitor a realiei ascunse, iar apoi căutarea și identificarea unei realii pe baza denumirii ei verbale. Un salt calitativ în organizarea și funcționarea mecanismelor reprezentării se produce după vârsta de trei ani, când se afirmă funcția nominativ-designativă a limbajului, cuvântul devenind suportul și vehiculul principal al conținutului informațional structurat în imaginea mentală secundară. Luând naștere și dezvoltându-se pe baza senzației și percepției, reprezentarea nu este o continuare rectilinie a acestora, ci un nivel calitativ nou, superior activității cognitive. Ea marchează primul pas pe traiectoria desprinderii actului de cunoaștere de concretețea imediată și orientarea acestuia spre abstract și general.

Individul trăiește într-o lume de obiecte, persoane, evenimente, idei etc. și își împarte această lume cu ceilalți semeni, se sprijină pe ei – uneori în convergență, alteori în conflict – pentru a înțelege, a interpreta, a organiza sau a înfrunta această lume. Reprezentările sociale țin, mai întâi, de „mentalul colectiv” și pot fi definite ca imagini mentale ale realității sociale, ce întrunesc consensul unui grup. Într-un cuvânt, *reprezentare socială* este imaginea pe care ne-o creăm despre un eveniment real, maniera de a interpreta, de a gândi realitatea cotidiană [Neculau, p. 5].

Altfel spus, reprezentările sociale constituie o articulare a personalității la contextul social, „o grilă de lectură a realității, o situare în lumea valorilor și o interpretare proprie dată acestei lumi [...], o refacere, o reconstrucție a mediului prin prisma filozofiei de viață a individului [...], un instrument cu ajutorul căruia actorii sociali își reglează raporturile reciproce” [Neculau, p. 9].

5.2. Reprezentările sociale nu constituie, pur și simplu, o reproducere fidelă a realității concrete la nivel mental, ci, mai degrabă, o reconstrucție a acestei realități. Obiectul unei reprezentări sociale este asimilat sistemului de valori și norme ale individului sau grupului din care acesta face parte. Cu alte cuvinte, obiectul reprezentărilor sociale nu are o semnificație în sine, ci reprezintă relația subiect-obiect. O reprezentare oarecare restructurează lumea înconjurătoare, reduce nefamiliarul la familiar pentru a permite integrarea, în același timp, a caracteristicilor obiective ale realiilor, a experiențelor anterioare ale subiectului și a sistemului său de atitudini și norme. Aceasta permite ca reprezentarea să fie definită ca o viziune asupra unui segment al lumii, care îi dă individului posibilitatea de a conferi un sens conduitelor sale și de a înțelege realitatea prin propriul său sistem de referințe (despre alte detalii la această problematică, a se vedea [Iluț]).

De exemplu, în spațiul ex-sovietic tot ce se referă la *Europa* și derivatele acestui cuvânt (*european, europeniza, europenizare, europenizat* etc.) denotă un conținut, cu precădere, pozitiv, vizând tot ce e *modern, corect, bun, frumos, valoros, democratic, durabil, perfect* etc. Într-un cuvânt, *european* a ajuns să reprezinte în zilele noastre „expresia lingvistică a unui ideal național” [Druță, 83]. *Asia* și derivatele acestui cuvânt (*asiatic*, de exemplu), dimpotrivă, denotă un conținut diametral opus, adică negativ, vizând tot ceea ce e *depășit, anacronic, efemer, repulsiv* etc. (apropo, în circuitul științific contemporan a intrat și îmbinarea conștiință euroasiatică, conștiință ce are deschidere pentru diferite limbi și valori culturale). Deja acest exemplu ne permite să conchidem neezitant că mentalitatea, conștiința, cultura națională e determinată de așezarea geografică a poporului, de clima, flora, fauna etc. a locului de aflare a poporului respectiv [Druță, 48].

6. Omul de rând nu percepe realitatea în manieră normativă. El nu se supune modelelor logice sau statistice de analiză a informației. De regulă, el ignoră anumite informații, iar pe altele le exagerează sau le suprageneralizează. Aceste „erori” (cum au fost ele adesea numite) în procesarea informației au la bază atât cauze de natură cognitivă (capacitatea limitată de procesare a informației), cât și de natură socială (norme, reguli sociale) și motivațională (supraestimarea). Percepția realității se supune, așadar, nu numai unei logici și unor reguli cognitive, dar și unor reguli sociale. Reprezentările sociale se supun nu numai regulilor cognitive, dar și celor sociale și, din acest considerent, putem spune că se prezintă ca niște sisteme duble (cu o componentă cognitivă și alta socială). Componenta cognitivă (sau sistemul operator) pune în mișcare mecanismele cognitive care guvernează procesarea informației (asociații, incluziuni, disocieri), iar componenta socială (sau metasistemul) pune în mișcare aceste mecanisme cognitive, controlează, verifică, selectează informația și mecanismele care o prelucrează, în funcție de normele și regulile sociale, precum și de sistemul de valori individual (a se vedea [<http://www.scribte.com/sociologie/psihologie/Experiment-asociativverbal-ri162132117.php>]).

7. Una dintre funcțiile de bază ale culturii este funcția de matrice, prin care se dau nume diferitor realii din „microcosmosul cultural”. Numele (cuvintele) sunt rezultatul unor „activități” de cunoaștere și concentrează în sine energii potențiale (modele potențiale ale acțiunilor culturale). Prin nume se creează un tablou lingval al lumii, care conține totalitatea cunoștințelor perceptive, conceptuale și procedurale ale purtătorilor limbii despre lumea reală. Numele constituie acel cadru cultural, ce se suprapune pe experiența individuală a fiecărui om, socializat în cadrul unei culturi. „A numi” înseamnă a atribui un anumit sens, iar a atribui un anumit sens înseamnă a include în conștiință.

Elementele din continuumul realității înconjurătoare, receptate de om în procesul de activitate și de comunicare, se reflectă în conștiința umană, fixându-se, implicit, și legăturile cauzale și spațiale dintre realii, precum și emoțiile condiționate de aceste realii. Studiul conștiinței lingvale fiind imposibil în procesul ei de realizare, unica soluție a cercetării este starea ei de rezultat, materializat prin limbă. Nu în zadar, reprezentanții lingvisticii cognitive afirmă, pe bună dreptate, că sistemul nostru conceptual, reflectat în viziunea lingvală asupra lumii, este strâns legat de experiența fizică și culturală a omului. Realiiile din lumea înconjurătoare sunt reprezentate în conștiința omului sub forma unei imagini interne. Dacă fizicienii descriu realitatea înconjurătoare ca având

patru dimensiuni (primele trei dintre ele descriu spațiul, fiind reprezentate de coordonate spațiale: *x-lungimea*, *y-lățimea* și *z-înălțimea*, iar cea de-a patra se referă la timp și ne permite să ne amintim trecutul și să simțim trecerea anilor), apoi savantul rus A. N. Leontiev lansează ideea existenței celei de-a cincea cvazimăsură – aceasta se referă la „câmpul semantic”, adică la sistemul sensurilor, iar tabloul lumii fiind un sistem de imagini [Леонтьев, 76]. Orice limbă naturală reflectă un anumit tip de concepere și de organizare a lumii. Sensurile pe care le exprimă se grupează într-un anumit sistem de viziuni, care reprezintă filozofia colectivă, aceasta fiind obligatorie pentru fiecare purtător de limbă. În așa fel, rolul limbii constă nu numai în transmiterea informației, dar, mai întâi de toate, în organizarea interioară a acesteia. Se conturează, astfel, un anume „spațiu” al sensurilor (A. N. Leontiev) sau, altfel zis, lumea „vorbirilor” limbii date se prezintă ca o totalitate a cunoștințelor omului despre lume și în care se sedimentează numai decît experiența național-culturală a unei comunități lingvare concrete.

8. E axiomatic faptul că totalitatea cuvintelor unei limbi nu se prezintă ca o masă amorfă: din punct de vedere al comportamentului *gramatical*, elementele vocabularului se grupează în așa-numite părți de vorbire. În același timp, există o stratificare a acestor elemente, în funcție de stiluri (există deci cuvinte poetice, familiare, savante etc.). În ultimul timp, se discută despre o stratificare cantitativă, adică despre frecvența în ordine descrescândă a cuvintelor.

Disponerea sistemică a cuvintelor unei limbi a fost ilustrată încă de F. de Saussure prin noțiunea de „grup asociativ” (*constelație*). Astfel, un cuvânt românesc ca *bănuitor* este asociat, mai întâi, cu a *bănuii* – *bănuială* – *bănuie* (după același tipar: *cheltuitor* – a *cheltui* – *cheltuială* – *cheltuit* ș.a.), într-un ansamblu de cuvinte asemănătoare ca formă și sens. O nouă serie asociativă însă îl situează pe *bănuitor* în vecinătatea lui *căuțător*; *muritor*; *șlefuitor* etc. Deși semnificațiile acestor cuvinte sunt diferite, totuși ele au o notă comună: „persoană care execută o anumită acțiune” (marcată fonetic prin sufixul de agent identic). Există apoi apropieri pur noționale (lipsite de suport fonetic) între *bănuitor*; pe de o parte, și *neîncrăzător*; *suspicios* (sinonime), *încrăzător*; *credul* (antonime), pe de altă parte. De asemenea, pot fi făcute asociații mai vagi cu *sceptic*; *precaut*; *mizantrop*; *iscoditor* etc. Faptul că unitățile lexicale pot fi grupate în serii asociative e o primă dovadă că vocabularul are caracter sistemic. Dacă afinitățile de sens sunt concretizate în similitudini fonetice, prin folosirea unor tipare de genul *bănuitor* – a *bănuii* – *bănuială* – *bănuie*, apoi problema ține, indiscutabil, de resortul lingvisticii, întrucât reiese că sistemului semantic îi corespunde un sistem formal. Întrebarea e dacă asociațiile fără suport formal nu depășesc oarecum cadrul acestei științe, intrând în domeniul psihologiei, logicii, teoriei cunoașterii etc. Concluzia la care ajunge F. de Saussure e că „un cuvânt oarecare poate întotdeauna evoca tot ceea ce este susceptibil să-i fie asociat într-un fel sau altul. În timp ce o sintagmă antrenează imediat ideea unei ordini de succesiune și a unui număr determinat de elemente, termenii unei familii asociative nu se prezintă nici în număr definit și nici într-o ordine determinată. Dacă asociem *désir-eux*, *chaleur-eux*, *peur-eux* etc., nu putem spune dinainte care va fi numărul de cuvinte sugerate de memorie și nici în ce ordine vor apărea ele. Un termen dat este precum centrul unei constelații, punctul unde converg alți termeni coordonați, a căror sumă este nedefinită” [Saussure, 137-138].

Rețeaua asociativă a unui cuvânt nu e, în definitiv, altceva decât un fragment din angrenajul de concepte prin intermediul căruia reflectăm realitatea. La întrebarea de mai sus s-au dat răspunsurile posibile: negativ și pozitiv.

9. Ansamblul relațiilor dintre sensuri intră în obiectul lingvisticii, deoarece formează conținutul vocabularului, iar apartenența acestuia la știința limbii e certă. Întrucât sistemul de sensuri e conceput ca un fel de calc al sistemului de noțiuni, lingvistul nu poate cerceta vocabularul unei limbi, decât cunoscând sistemele extralingvale (legate de societate, natură, gândire). Teza condiționării reciproce a sensurilor (independent de o manifestare formală), ca urmare a interdependenței conceptelor respective, stă la baza teoriei *câmpului semantic*, care nu este altceva decât o modalitate de structurare a lexicului, ce constă în gruparea unităților lexicale din aceeași zonă semantică într-un microsistem.

Încă înainte de 1931, data întemeierii ei de către J. Trier, teoria câmpului semantic exista în germene la F. de Saussure și chiar mai devreme. J. Trier concepea câmpul semantic drept un ansamblu de relații dintre cuvinte, care au semnificație în virtutea acestor relații. O semnificație există deci numai în cadrul unui câmp. Fiecare câmp semantic formează, împreună cu altele, un câmp mai întins și așa mai departe până se ajunge la lexicul limbii, adică la cel mai vast câmp semantic. Acesta are aspectul unui mozaic, fără goluri sau suprapuneri. Mai mult decât atât, fiecare limbă, afirma J. Trier, are un „mozaic” semantic propriu, specific, care exprimă individualitatea poporului care o vorbește.

Cunoștințele extralingvale recreează mozaicul tabloului lingval al lumii pentru vorbitorul nativ de limbă. Or vorbitorul trăiește într-o lume de nume, titluri, fraze și texte întregi. Numele atribuite realităților din jurul nostru fac ca această lume nestatornică să devină una durabilă și stabilă, creează iluzia cunoașterii și deținerii ei: dacă cunoaștem numele, apoi și realia ce poartă acest nume ne este familiară. În același timp, cunoașterea numelor este o parte componentă a competențelor lingvistice ale omului.

10. Din perspectiva clasificării dicționarilor în (a) *dicționare orientate spre sistemul limbii* și (b) *dicționare orientate antropologic*, dicționarul asociativ se înscrie în ultima categorie. Acest tip de dicționare reflectă cel mai bine „diapazonul lexical” al vorbitorului de rând și este orientat spre ceea ce este denumit în termeni consacrați de lingvistică „omul și limbajul său”. Cu alte cuvinte, acest tip de dicționare este orientat spre însușirea activă a unei limbi.

10.1. Elaborarea dicționarilor asociative este, la etapa contemporană, una dintre direcțiile prioritare în cercetările de lingvistică și psiholingvistică. Au fost deja elaborate și editate dicționare asociative pentru mai multe limbi. Autorii primului dicționar asociativ (1910), G. Kent și A. Rosanoff, au folosit în calitate de stimul 100 dintre cele mai frecvente și cunoscute cuvinte, efectuând experimente asociative cu o mie de purtători ai limbii engleze, diferiți ca apartenență socială, vârstă, studii, gen. Cercetătorii au înregistrat peste 100 de reacții de răspuns pentru fiecăre stimul, pe care le-au catalogat în dicționar. Un nou dicționar asociativ, bazat pe un experiment asociativ cu maturii a fost elaborat după 40 de ani de W. A. Russel și J. J. Jenkins (*The Complete Minnesota Norms for Responses to 100 Words from the Kent-Rosanoff Word Association Test*, Minneapolis, 1954).

În a doua jumătate a secolului al XX-lea s-a profilat tendința de a unifica normele de elaborare a dicționarilor asociative. Apar, astfel, în 1965, normele elaborate de J. R. Gerow și H. R. Pollio *Word Association, Frequency of Occurrence și Semantic Differential Norms for 360 Stimulus Words*. Dintre normele existente cele mai interesante se consideră a fi *Norms of Word Association*. Academic Press, New York – London, 1970 de L. Postman, care au cuprins aproape toate normele asociative formulate în baza materialelor din limbile franceză, engleză și germană. La momentul actual, sunt elaborate norme asociative pentru poloneză, bulgară, olandeză, ucraineană, rusă, lituaniană, uzbekă, slovacă, kirghiză, kazahă etc. Au fost elaborate, între timp, dicționare asociative bilingve și plurilingve, cum ar fi *Dicționar asociativ kazah-rus, Dicționar asociativ al limbilor slave, Dicționar asociativ rus-spaniol* etc.

Ne dăm perfect de bine seama că elaborarea unui dicționar asociativ atrage după sine dificultăți și riscuri de diversă natură, determinate de eterogenitatea materialului supus lexicografiei, de perspectivele din care e analizat acest material, de criteriile în baza cărora sunt prezentate articolele lexicografice, de obiectivele afinități dintre un dicționar asociativ și alte lucrări lexicografice cum ar fi, de exemplu, cele analogice și ideografice, de caracterul „deschis” al oricărui dicționar, dar, în mod special, al celor asociative ș. a.

10.2. Dicționarele asociative existente pot fi caracterizate și, respectiv, clasificate în funcție de mai multe criterii: a) numărul de limbi în baza cărora s-a realizat experimentul asociativ; b) numărul de cuvinte-stimul în baza cărora s-a realizat experimentul; c) domeniul de care țin cuvintele-stimul selectate; d) structura articolului lexicografic; e) numărul de intrări în dicționar; f) forma de existență a dicționarului; g) datele sociobiografice ale informatorilor.

10.2.1. Printre dificultățile legate de elaborarea *DALR* sunt, după cum am remarcat, și cele legate de afinitățile dintre dicționarul în cauză și dicționarul analogic. Indiscutabil, aceste două tipuri de dicționare se aseamănă în multe privințe și, firește, nu e tocmai lesnicios a trage o linie de demarcație netă între interpretarea „analogică” și „asociativă” a unui sau altui articol lexicografic. Confuzia acestor două tipuri de dicționare este, într-un anume fel, iminentă, deoarece ambele au ca punct de reper – în atingerea obiectivului – *asemănarea*. Subtilitățile însă, cu referire la această noțiune, rezidă *grosso modo* doar în faptul că, în cazul interpretării „analogice”, asemănarea vizează apariția unui cuvânt cu o anumită formă sau cu un anumit conținut sub influența unei forme sau a unui conținut al altui cuvânt, iar, în cazul interpretării „asociative”, asemănarea vizează apariția unei reprezentări asemănătoare (verbalizate) sub influența altei reprezentări (de asemenea, verbalizate).

10.2.2. Fără a intra în polemică cu autorii dicționarilor analogice, considerăm totuși că așa-zisul „grup analogic” ce se constituie, de exemplu, din cuvinte legate prin relații ontico-semantice dintre autor și acțiune (de tipul *elev – a învăța*), acțiune și obiect (de tipul *a construi – edificiu*), acțiune și instrument (de tipul *a ara – plug*), acțiune și locul acțiunii (*a învăța – școală*) se referă, preponderent, la realități din domeniul asociației, și nu al analogiei. Mai mult decât atât: dacă un dicționar analogic este, cu adevărat, după

cum susțin unii specialiști, și un dicționar de sinonime (firește, cu o structură diferită de cea a dicționarilor tradiționale de sinonime), apoi un dicționar asociativ, nici pe departe, nu are tangențe cu fenomenul sinonimiei (ne abstractizăm de la faptul că, în realitate, pornind de la caracterul sistemic al limbii, pot fi identificate legături – intime sau discrete – între toate unitățile limbii, indiferent de ponderea lor în sistemul limbii, de „apucăturile” lor funcționale, stilistice etc.).

În plus, dicționarele analogice, așa cum sunt deocamdată concepute, folosesc materialul lingval furnizat de dicționarele existente (explicative, de sinonime etc.), iar dicționarele asociative fac uz de materialul lingval furnizat direct de purtătorii de limbă. Cu alte cuvinte, în cazul dicționarilor analogice, operăm cu fapte înregistrate, pur și simplu, de dicționare, indiferent de faptul dacă ele sunt sau nu sunt utilizate la momentul respectiv de vorbitori, iar în cazul dicționarilor asociative operăm cu fapte care sunt utilizate, anume la momentul respectiv, indiferent de faptul dacă sunt ele sau nu înregistrate de dicționare (analogice, de sinonime etc.). Menirea unui dicționar asociativ e, așadar, de a radiografia vorbirea curentă a purtătorilor de limbă, fără a ține cont de ceea ce a fost sau ceea ce poate să fie în limbă. Într-un cuvânt, spre deosebire de alte tipuri de dicționare (inclusiv analogice și de sinonime), care se pretind a fi o oglindă „imparțială” a stării limbii, dicționarul asociativ este, dimpotrivă, la maximum, „părtinitor”: el, de asemenea, se prezintă ca un fel de „oglină”, dar deja nu a „stării limbii” în ansamblu, dar a stării mentalo-emoționale a vorbitorului de rând al limbii – stare ce e caracteristică unui anumit moment sau unei perioade din viața lui (dar, implicit, din viața societății) și și-a găsit reflectare în limba lui, adică în rețeaua lui asociativ-verbală [Караулов, 775-776].

Deși nu contestăm eventualitatea elaborării unor dicționare cu adevărat „analogice” ale limbii române, dar, pornind de la realitatea descrisă, putem constata că existentele dicționare analogice ale limbii române se înscriu, mai degrabă, în categoria dicționarilor asociative decât în categoria celor analogice: nu în zădar, autorii unor atare dicționare s-au văzut nevoiți de a nu se limita la domeniul analogiilor, dar să-l „survoleze” și pe cel al sinonimelor.

11. Necesitatea și oportunitatea elaborării și editării unui *DALR* are la bază anumite relațiuni:

a) *investigationale*: un atare dicționar ar diversifica tipurile de dicționare (or această diversificare presupune implicarea unor noi perspective de examinare a sistemului lexical al limbii române); ar servi drept o sursă eficientă de informare lingvistică și paralingvistică (or în baza unei atare informații pot fi efectuate calcule matematice sau de verificare a ipotezelor statistice); ar ilustra nu numai „cum vorbim acum”, dar și „despre ce preferăm acum să vorbim și să gândim” [Караулов].

b) *didactice*: un atare dicționar ar facilita însușirea limbii române ca limbă maternă și ca limbă străină; ar optimiza comunicarea verbală atât cu omul vorbitor, cât și cu calculatorul (or nimeni nu contestă influența verbală în comunicarea intraculturală și interculturală); ar furniza date instructive privind experiența „vorbitoare” a purtătorilor de limbă; ar înlesni studierea specificului național-cultural al conștiinței lingviale.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Coșeriu, Eugeniu, *Prelegeri și conferințe (1992-1993)*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară. T. XXXIII, 1992-1993). Seria A. Lingvistică, Iași, 1994.

Coșeriu, Eugeniu, *Lingvistica integrală*. Interviu cu Eugeniu Coșeriu realizat de Nicolae Saramandu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996.

Coșeriu, Eugeniu, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1997.

Coșeriu, Eugeniu, *Limba și politică*, în *Identitatea limbii și literaturii române în perspectiva globalizării*, Iași, Editura Trinitas, 2002.

Druță, Inga, *Tot mai ... europeni?*, în *Limba română azi. Lucrările Conferinței Naționale de Filologie „Limba română azi”*. Ediția a X-a, Iași-Chișinău, 3-7 noiembrie 2006, Iași, Editura Universității „Al. Ioan Cuza”, 2007.

Dumitrescu, Dumitru, *Dicționar analogic și de sinonime al limbii române*, București, Editura Sanda, 2009.

Puț, Petru, *Cogniția socială și reprezentările sociale*, în *Psihologia socială și Noua Europă. In honorem Adrian Neculau*, Iași, Editura Polirom, 2003.

Irimia, Dumitru, *Gramatica limbii române*, Iași, Editura Polirom, 2000.

Neculau, Adrian (coord.), *Psihologia câmpului social. Reprezentările sociale*, Iași, Editura Polirom, 1997.

Philippide, Alexandru, *Istoria limbii române. Vol. I: Principii de istoria limbii*, Iași, Tipografia națională, 1894.

Saussure, Ferdinand de, *Curs de lingvistică generală*. Traducere și cuvânt înainte de Irina Izverna Tarabac, Iași, Editura Polirom, 1998.

Алефиренко, Н. Ф., *Современные проблемы науки о языке. Учебное пособие*, Москва, Изд-во «Флинта» – «Наука», 2009.

Леонтьев, А. Н., *Образ мира*. Избр. психолог. Произв., Москва, Изд-во «Педагогика», 1983.

Караулов, Ю. Н., *Русский ассоциативный словарь как новый лингвистический источник и инструмент анализа языковой способности*, în *Русский ассоциативный словарь*. Книга 1. Прямой словарь: от стимула к реакции. Ассоциативный тезаурус современного русского языка. Часть I / Ю. Н. Караулов, Ю. А. Сорокин, Е. Ф., Тарасов, Н. В., Уфимцева, Г. А., Черкасова, Москва, Изд-во «Помовский и партнеры», 2011.

Цивьян, Т. В., *Модель мира и ее лингвистические основы*, Москва, Изд-во Книжный дом «Либроком», 2009.

<http://www.scribde.com/sociologie/psihologie/Experimentasociativverbalpri162132117php>